**ЕФЕКТИВНІСТЬ ГАЛУЗЕЙ
І ПРОДУКТОВИХ КОМПЛЕКСІВ**

УДК 338.439.62:339.92
JEL F14; F29; Q17; Q18

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ СВІТУ**

І. Магійович, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1329-7355

Р. Магійович, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-4240-4954

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/economics2021.28.107>

Магійович І., Магійович Р. Розвиток сільського господарства України в контексті продовольчої безпеки світу

У статті наголошено, що перед країнами світу стоїть завдання щодо створення такого продовольчого забезпечення, при якому все населення планети зможе в достатній кількості задовольняти власні потреби в харчуванні. Не осторонь цієї проблеми має стояти й Україна з її ресурсним забезпеченням. Через існуючий високий попит на продукцію сільського господарства на світовому ринку Україна має вагомі шанси посісти важливе місце серед світових лідерів – експортерів аграрної продукції. Проте ситуація, яка склалася в аграрному секторі економіки України, свідчить про низький рівень ефективності функціонування суб'єктів господарювання.

Досліджено економічну сутність поняття «продовольча безпека», виділено її складові і відображено стан продовольчої безпеки у світі та в Україні. Наведено низку головних причин, що породжують та прискорюють світову продовольчу кризу. З'ясовано, що проблема продовольчої безпеки на сьогодні є актуальною і для України, тому що за роки незалежності в результаті непередуманих реформ в аграрній сфері виробництво сільськогосподарської продукції значно скоротилося. Тому першочерговим завданням у державі є вирішення створеної проблеми щодо забезпечення продовольчої безпеки з одночасним збереженням та відновленням екології навколишнього середовища і раціональним використанням головного природного чинника сільськогосподарського виробництва – землі. Адже Україна входить до двадцятки найбільших держав світу з найбагатшими ґрунтами. Обґрунтовано, що реформування аграрного сектору країни має полягати у можливості вільного розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості, впровадженні інновацій у виробництво, розширенні соціальної інфраструктури та незалежному розвитку сільських територій.

Запропоновано для зміцнення продовольчої безпеки, як складової національної безпеки, створити умови для повноцінного розвитку сільськогосподарської галузі, однією з яких є: безпроблемний доступ аграріїв до джерел фінансування та безвідсоткового кредитування, наприклад, для покриття витрат низькорентабельної продукції тваринництва.

Ключові слова: сільське господарство, продовольча проблема, глобальна продовольча проблема, реформування аграрного сектору, аграрний потенціал, ресурсне забезпечення, розвиток сільського господарства, державне регулювання та підтримка, продовольча безпека.

Mahiiiovych I., Mahiiiovych R. Development of Ukraine's agriculture in the context of food security of the world

The article emphasizes that the countries of the world face the task of creating such a food supply in which the population of the planet will be able to meet their own food needs in sufficient quantities. Ukraine, with its resources, should not stand aside from this problem. Due to the existing high demand for agricultural products on the world market, Ukraine has a significant chance to occupy an important place among the world leaders in exporting agricultural products. However, the situation in the agricultural sector of Ukraine indicates a low level of efficiency of economic entities.

The economic essence of the concept of «food security» and its components are highlighted and the state of food security in the world and in Ukraine is reflected. There are a number of main reasons that generate and accelerate the global food crisis. It was found out that the problem of food security is relevant for Ukraine today, because, agricultural production has decreased significantly as a result of ill-considered reforms in the agricultural sector during the years of independence. Therefore, the priority task of the state is to solve the problem of food security while preserving and restoring the ecology of

the environment and the rational use of the main natural factor of agricultural production, i.e. land. After all, Ukraine is among the twenty largest countries in the world with the richest soils. It is substantiated that the reform of the agricultural sector of the country should consist of the possibility of free development of business activity on rural areas, introduction of innovations in production, expansion of social infrastructure and independent development of rural areas.

It is proposed to create conditions for full development of the agricultural sector to strengthen food security as a component of national security, one of which is the smooth access of farmers to sources of financing and interest-free lending, for example, to cover the costs of low-profit livestock products.

Key words: agriculture, food problem, global food problem, agricultural sector reform, agricultural potential, resource provision, agricultural development, state regulation and support, food security.

Постановка проблеми. Продовольча проблема є однією зі складових викликів соціально-економічного розвитку країн світу. Голод був і є постійним супутником жителів планети Земля протягом кількох століть. Людство завжди шукає нові шляхи щодо створення та розширення продовольчих запасів. Проте разом із розвитком НТП на сьогодні голод не ліквідований, масштаби його з кожним роком зростають.

За даними Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), у 70-х роках минулого століття кількість тих, хто голодував, у всьому світі становила 360 млн осіб, на початок 80-х років вона перевищила 500 млн, а на кінець XX – початок XXI ст. – майже досягла 1 млрд людей [14].

За рекомендаціями ФАО, до 2050 р. світове виробництво продовольства потрібно збільшити на 70 % для того, щоб прогодувати все населення земної кулі, яке, за прогнозами, зросте до 9,3 млрд осіб. Згідно з прогнозами, у 2050 р. попит на зерно для продовольчого та фуражного споживання зросте до 3 млрд т. Але враховуючи те, що поточне виробництво зерна становить 2,1 млрд т, то його приріст повинен становити майже 1 млрд т.

І тому перед країнами світу постає завдання щодо створення такого продовольчого забезпечення, при якому все населення планети зможе в достатній кількості задовольняти власні потреби в харчуванні.

Не остеронь цієї проблеми має стояти й Україна з її ресурсним забезпеченням. Проте ситуація, яка склалася в аграрному секторі економіки України, свідчить про низький рівень ефективності функціонування суб'єктів господарювання, і це безумовно відображається на фінансово-виробничій результативності аграрного виробництва та незадовільному рівні вирішення проблем, пов'язаних з продовольчою безпекою країни. Оскільки в Україні не відчувається незабезпеченості продуктами харчування, то й питання продовольчої безпеки урядом розглядається поверхнево. Але через існуючий високий попит на продукцію сільського господарства на світовому

ринку Україна має вагомий шанс посісти важливе місце серед світових лідерів – експортерів аграрної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення продовольчої безпеки завжди є і буде актуальною проблемою цивілізації земної кулі за будь-якого складу політичної системи світу. І ця проблема проявляється по-різному у відповідних макрорегіонах чи державах.

Забезпечення продовольчої безпеки є однією зі складових проблем української економіки. Хоча цим питанням як представники влади, так і науковці почали займатись недавно.

Теоретичні та практичні засади розвитку сільського господарства в контексті продовольчої безпеки висвітлюються у працях зарубіжних вчених: Т. Мальтуса, Ф. Кене, Д. Кейнса, С. Амація Кума. Вагомий внесок у вирішення продовольчої проблеми зробили такі вітчизняні вчені: В. С. Балабанов, В. І. Бойко, П. П. Борщевський, С. О. Беличко, В. І. Власов, О. І. Гойчук, А. С. Даниленко, П. А. Лайко, П. М. Музика, Б. Й. Пасхавер, І. М. Романюк, О. В. Скидан, В. Г. Ткаченко, В. М. Трегобчук, П. Т. Саблук, О. М. Чечель, О. М. Шпичак та ін.

Як стверджує В. С. Балабанов, питання продовольчої безпеки у XXI столітті буде одним з основних у стратегіях держав із різними політичними системами та залишатиметься при цьому проблемою глобальних інтересів [2].

Стан продовольчої безпеки держави П. М. Музика характеризує за допомогою двох критеріїв: перший пов'язаний з наявністю на продовольчому ринку країни продуктів харчування в достатній кількості для підтримки активного і здорового життя всього населення; а другий – з економічною доступністю продуктів харчування для всіх верств населення [8].

У своїх дослідженнях С. О. Беличко вказує на те, що в Україні потреби в основних продуктах харчування забезпечуються функціонуванням і розвитком національного агропродовольчого комплексу. З огляду на це продовольча безпека

держави визначається виробничо-продуктивною стійкістю АПК та його здатністю вчасно реагувати на кон'юнктуру агропродовольчого ринку; наявністю необхідних обсягів перехідних запасів; рівнем платоспроможності населення, що має забезпечувати доступність продовольства всім громадянам; недопущенням імпортої експансії тих продовольчих товарів, продукування яких у необхідних обсягах може здійснювати національний агропродовольчий комплекс, з чим і погоджуємося [3].

Водночас П. Т. Саблук звертає увагу на те, що оскільки стратегічним завданням розвитку українського АПК є значне підвищення рівня продовольчої безпеки та нарощування експортного потенціалу аграрного сектору, то основними пріоритетами розвитку зовнішньоекономічної діяльності мають стати подальше збільшення обсягів поставок сільськогосподарської продукції і продуктів харчування на світовий агропродовольчий ринок, а також взаємне узгодження та збалансування обсягів внутрішнього виробництва, експорту й імпорту продовольства з урахуванням національних інтересів [13].

Надаючи національній продовольчій безпеці найважливіше значення в аграрній політиці, науковці пропонують зосередити увагу на таких її головних аспектах: продовольчому, сільськогосподарському, зовнішньоекономічному, агропромисловому, а також соціальному.

Відаючи належне напрацюванням науковців з окресленої проблеми, слід зауважити, що нині недостатньо ґрунтовно досліджено шляхи виходу з проблем продовольчої безпеки.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, які полягають у висвітленні економічної сутності поняття «продовольча безпека», виділенні її складових, відображенні стану продовольчої безпеки у світі та в Україні, а заодно обґрунтувати доцільність та необхідність прогресивного розвитку сільського господарства через нормативно-правове регулювання галузі, визначити основні шляхи зростання виробництва аграрної продукції та напрями вдосконалення аграрної сфери щодо забезпечення продовольчої безпеки. Доцільно показати можливості України та її значення у вирішенні світової продовольчої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Продовольчу безпеку прийнято визначати на різних рівнях:

світовому, регіональному, національному, місцевому та на рівні домашніх господарств.

Провідними вітчизняними вченими визначено, що важливою складовою стратегії національної безпеки є її економічна складова, яка включає продовольчу безпеку, як самостійний об'єкт внутрішньої та зовнішньої політики держави [15]. Своєю чергою, продовольча безпека має гарантувати повноцінне забезпечення населення продуктами харчування, їх безпечність для здоров'я людини, а також фізичну, економічну й соціальну доступність.

Трактування продовольчої безпеки має певні різновидності, але принципова ознака сутності цього поняття як стабільного забезпечення населення продуктами харчування залишається незмінною у всіх визначеннях. Посилаючись на Закон України «Про продовольчу безпеку України», продовольча безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну й економічну доступність та якість життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність [12].

Слід зауважити, що за останнє століття практично всі країни світу зіштовхуються з достатньо складними проблемами різного характеру. Такого глобального масштабу набула продовольча проблема, яка з появою пандемії COVID-19 буде тільки зростати.

Глобальний аспект продовольчої безпеки пов'язаний із тим, що, незважаючи на зростання обсягів продовольства, проблема достатності та збалансованості продовольчого забезпечення жителів планети та її безпеки залишається актуальною у контексті економічної безпеки країн та регіонів світу. Її вирішенням займаються світові організації – це ООН та підпорядкований їй спеціальний орган – ФАО, а також СОТ, Світовий банк, Комітет всесвітньої продовольчої безпеки та ін. Продовольча безпека нації є важливою умовою суверенітету держави, її внутрішньої політики, а також вагомою складовою незалежності в міжнародних відносинах [1].

Актуальність окресленої проблеми розглядалася у січні цього року у форматі онлайн через пандемію COVID-19 на 13-му глобальному форумі з питань продовольства та сільського господарства (GFFA), головна тема якого була – як нагодувати світ у часи пандемій та зміни

клімату? У рамках форуму учасники, а саме міжнародні організації та установи, провели дискусії. Завершальним етапом форуму стала Берлінська конференція міністрів сільського господарства, на якій ухвалили конкретні рішення (комюніке).

Інформаційні джерела організації ООН з продовольства і сільського господарства свідчать про те, що на сьогодні продовольча криза загрожуює 37 країнам, голодувати будуть мільйони осіб.

Головними причинами, що породжують та прискорюють світову продовольчу кризу, є:

1. Стрімке зростання кількості населення планети.
2. Зменшення земельних площ, придатних для вирощування сільськогосподарських культур.
3. Скорочення пропозиції в аграрній сировині деякими країнами-виробниками, що пов'язане з несприятливими погодними умовами та стихійними лихами.
4. Зростаюча кількість вирощування зернових з метою виробництва біопалива.
5. Зростання споживання продуктів харчування в густонаселених країнах світу – Індії та Китаї.
6. Світова політична нестабільність і страйки у країнах Північної Африки.
7. Виникаюча нестабільність на світових фінансових ринках у зв'язку з накопиченням бюджетних дефіцитів і загрозою виникнення дефолтів у деяких європейських країнах.

Відомо, що на сьогодні у світі спостерігається нерівномірність виробництва та споживання продуктів харчування. Переважно в країнах, де нерозвинуте сільськогосподарське виробництво, і виникають проблеми з продовольством. До таких можна віднести держави, що розвиваються. До того ж у них проживає майже 4/5 населення світу, виробляється приблизно 1/3 всього продовольства, а споживається дещо більше 1/3 його світового рівня. Звичайно, що через низький економічний розвиток цих країн вони не в змозі самостійно подолати продовольчу проблему [11].

Свідченням масштабності проблеми є дослідження, які опубліковані CNA Corporation, де детально моделюється зatoryжна глобальна продовольча криза, яка викликана «зростанням цін на продукти харчування на основі збільшення кількості населення до 9,3 млрд, швидкої урбанізації, важких погодних катаклізмів і соціальних заворушень. Тому національні сили безпеки США шукають варіанти боротьби з наслідками безпрецедентної глобальної продовольчої кризи, яка триватиме за прогнозами до 2030 року» [5].

Виконавчий директор Всесвітньої продовольчої програми ООН Девід Бізлі на сесії Генасамблеї ООН з питань боротьби з коронавірусом заявив, що через пандемію чисельність людей, які можуть померти від голоду, зросте з передбачуваних 135 млн до 270 млн. Тому, зважаючи на ситуацію, 2021 рік може стати «катастрофічним». До того ж у 2020 році було витрачено \$19 трлн, а через економічне падіння у 2021 році грошей на подолання гуманітарної кризи може і не бути. Внаслідок цього гуманітарна криза може сягнути найбільших масштабів із часу заснування ООН. Отже, це своєрідний заклик до світових лідерів і міжнародних організацій приділити увагу фінансуванню боротьби з голодом і подоланню причин міграції у світі [9].

Проблема продовольчої безпеки є на сьогодні актуальною і для України, тому що за роки незалежності в результаті непродуманих реформ в аграрній сфері виробництво сільськогосподарської продукції в країні значно скоротилося. Тому першочерговим завданням у державі є вирішення проблеми щодо забезпечення продовольчої безпеки з одночасним збереженням та відновленням екології навколишнього середовища й раціональним використанням головного природного чинника сільськогосподарського виробництва – землі.

Для України землеробство та скотарство були і є традиційними видами діяльності. Згідно зі статистичними джерелами, ще у 1985 році УРСР забезпечувала 46 % усієї пшениці, 56 % кукурудзи, 60 % цукрових буряків, 50 % соняшника у Союзі, а виробництво яловичини становило 24 %. Починаючи з 1991 року обсяги як рослинницької, так і тваринницької продукції стрімко стали знижуватися, а особливо масово зменшується поголів'я тварин. Наприклад, поголів'я великої рогатої худоби скоротилося у 6,5 раза, овець та кіз – у 6,3, свиней – у 2,7.

Спричинили скорочення виробництва відповідні чинники: дезорганізація галузі і всього АПК, ліквідація сільськогосподарських підприємств, які на цей час функціонували, скорочення ринку збуту аграрної продукції і зростання конкуренції з боку іноземних товаровиробників.

Адже, за словами М. Кучера, ситуація, яка склалась на сьогодні в Україні, і відсутність чіткої політики уряду із забезпечення продовольчої безпеки можуть спричинити повторення кризи 2003–2004 років, коли через посуху урожай впав до 20,6 млн т. Саме системні проблеми у країні, які загрожують продовольчій безпеці, вимагають і системних рішень. Окрім того, у липні 2021 року має стартувати ринок землі, а такого роду рефор-

ми у перші роки завжди дають певну «просадку» у виробництві продовольства. Нагадаємо, що у 2020 році через кліматичні зміни та технологічні помилки аграрії втратили значну частину посівів. Тому отримати врожай на рівні необхідних 75 млн т буде дуже складно. До того ж система державного управління агросектором в Україні є розбалансованою [4].

Звичайно, рівень продовольчої безпеки залежить від потенціалу агропродовольчого сектору, який є домінантою у збільшенні національного доходу, забезпеченні продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни, формуючи до 20 % валового внутрішнього продукту.

Потужний ресурсний потенціал аграрного комплексу є запорукою зміцнення продовольчої безпеки країни та нарощення експортних можливостей.

Україна входить до двадцятки найбільших держав світу з найбагатшими ґрунтами. Найбільшими розмірами ріллі володіють США (185 млн га), Індія (160), Росія (134), Китай (95), Канада (46), Казахстан (36), Україна (33 млн га). А загальна площа світових сільськогосподарських угідь становить 4810 млн га, у тому числі ріллі – 3365 млн га.

З огляду на це першочерговим завданням держави має бути забезпечення раціонального, найефективнішого використання природних і земельних ресурсів, що буде гарантувати поліпшення економічної ситуації і сприятиме досягненню таких обсягів виробництва, які забезпечать повноцінне й високоякісне постачання продовольства для вітчизняного споживача, а також зробить можливим експортування конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки з отриманням сталих прибутків.

Продовольча безпека, як складова національної безпеки, вимагає проведення ефективних реформ, які створять умови для повноцінного розвитку сільськогосподарської галузі. Насамперед потрібно, щоб аграрії безпроблемно мали доступ до джерел фінансування та безвідсоткового кредитування і могли покривати витрати низькорентабельної продукції тваринництва.

Наприклад, у таких країнах, як Ірландія, Австрія, Франція, де високий рівень життя, виробники сільськогосподарської продукції, завдяки потужній урядовій підтримці та доступу до дешевих кредитів, забезпечують не лише внутрішні потреби ринку виробленою продукцією, а й мають можливості постачати її за кордон.

Відомий економіст Ерік Райнерт наголосив на тому, що кожна країна має свою «професію»,

тобто домінуючу спеціалізацію. Але Україна сьогодні «заробляє на життя» експортом сировини, переказами емігрантів-заробітчан та запозиченнями у МВФ та інших закордонних кредиторів. У результаті наша країна «спеціалізується» на бідності і таку «професію» потрібно радикально змінювати – ставати виробником, інноватором, підприємцем [10].

Про ускладнення продовольчої проблеми свідчить і те, що сьогодні селянство як первинна форма існування соціуму та соціальності перебуває на межі вимирання. Внаслідок системної недосконалості сучасних аграрних реформ відбувається руйнація сільських поселень, деградує соціальна сфера й інфраструктура села, знижуються трудова мотивація селянства, рівень та якість життя сільського населення загалом. Така тенденція призводить до скорочення сільських населених пунктів. Незадовільним є рівень облаштування сільських поселень. Більшість жителів села є малозабезпеченими або безробітними. У зв'язку з цим, а також через міграційні процеси зменшується кількість населення України. Відбувається відтік працівників та кадрів за кордон [6].

Рівень зайнятості сільського населення у всіх сферах економічної діяльності скорочується, а оплата праці у сільському господарстві майже на 30 % є нижчою, ніж у середньому в економіці країни. За межею бідності живе близько 20 % сільських домогосподарств, а у майже 50 % загальної кількості сільського населення сукупні витрати не перевищують рівня прожиткового мінімуму.

Отже, соціальний прошарок, що забезпечує продовольчу безпеку країни, годує її населення, сам позбавлений належних умов для гідного людського існування, що суперечить національним інтересам.

На думку А. Маршалла, будь-яка система, яка допускає розтрату вищих якостей нижчих категорій працівників, здатна викликати до себе серйозне недовір'я. І тут важливу роль відіграє система харчування населення, бо хоча сьогодні недоїдання навряд чи є безпосередньою причиною смерті, проте воно часто є причиною загального ослаблення організму, яке позбавляє його здатності протистояти хворобам та є головною причиною низької продуктивності праці [7].

Нині Україна перебуває на низькому етапі трансформування економічної системи. Щорічно великих втрат зазнає АПК як основний виробник сільськогосподарської сировини і продовольства. Зниження платоспроможності попиту великої частини населення призвело до скорочення нор-

мативного рівня споживання продовольчих товарів, незбалансованості раціону харчування, що негативно позначається на здоров'ї людей і розвитку нації.

Таке становище зумовлене тим, що: 1) існують перешкоди для інвестицій в аграрний сектор економіки України; 2) нестабільна, непрогнозована та непрозора державна політика; 3) недостатнє фінансування; 4) відсутня ефективна та доступна інфраструктура аграрних ринків та системи маркетингу; 5) неефективна державна політика щодо підтримки експортерів.

Тому реформування аграрного сектору країни має полягати в можливості вільного розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості, впровадження інновацій у виробництво, розширення соціальної інфраструктури та незалежного розвитку сільських територій. А природно-кліматичні умови та наявний людський потенціал сприятимуть нарощуванню обсягів сільськогосподарської продукції, які дадуть змогу не тільки забезпечити власну продовольчу безпеку, а й зайняти важливе місце на світовому ринку продовольства. До того ж розвиток сільського господарства дає поштовх розвитку переробної, харчової та інших видів промисловості, що сприятиме зростанню ВВП.

Також зміцнення продовольчої безпеки вимагає від держави усунути серйозний економічний недолік – це подолання корупції, її прозоре викриття та справедливе покарання; забезпечити сприятливі економічні, політичні, юридичні та психологічні умови для створення нових господарюючих одиниць різних форм власності – це шлях до підвищення валового внутрішнього продукту на особу; сприяти достатньому обсягу фінансування наукових досліджень і новітніх розробок в аграрному секторі – один із напрямів підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва та його високої фінансової результативності; подолати політичну нестабільність – це свідоме зміцнення толерування до політиків з боку як суб'єктів господарювання, так і населення загалом.

Україна – це велика аграрна та промислова територія з потужними перспективами, тому треба створити сприятливі умови для розвитку галузей, використавши досвід розвинених країн. До того ж країна може стати економічно успішною, незважаючи на світову політику.

Висновки. Завдяки комплексним заходам, спрямованим на підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектору на внут-

рішньому й зовнішньому ринках, вирішення соціальних проблем села, можна буде забезпечити продовольчу безпеку держави та бути вагомим постачальником аграрної продукції на світовому ринку.

Для цього необхідно виконати певні умови, а саме: гарантувати демографічну безпеку; створити конкурентоспроможні державні аграрні підприємства; встановити дотації на низькорентабельну сільськогосподарську продукцію; подолати або зменшити корупцію; підвищити доходи громадян; захищати права інвесторів; створити вільний ринок без посередників; здійснити трансформацію господарств населення завдяки їх кооперуванню в господарський устрій. До того ж основою повноцінного виконання умов та ефективного функціонування системних реформ повинні бути закони, їх дотримання і понесення відповідальності в разі їх порушення.

Бібліографічний список

1. Актуальні питання аграрної політики: збірник робіт 1999–2002. Проект «Аграрна політика для людського розвитку». Київ, 2002. 450 с.
2. Балабанов В. С., Борисенко Е. Н. Продовольственная безопасность (международные и внутренние аспекты). Москва: Экономика, 2002. 310 с.
3. Беличко С. О., Хурдей В. Д. Прогнозування розвитку продовольчого ринку. *Формування конкурентоспроможності підприємств АПК*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю з дня народження д.е.н., проф. Рабштини В. М., Полтава, 21–22 трав. 2008 р. Полтава: Довкілля-К, 2008. 316 с.
4. В Україні може повторитися продовольча криза 2003/04 маркетингового року. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-moze-povtoritisa-prodovolca-kriza-200304-marketingovogo-roku-ekspert> (дата звернення: 26.02.2021).
5. Гаряча агрополітика. URL: <https://agropolit.com/news/1639-prognozuuyut-globalnu-prodovolchu-krizu-doslidjennya> (дата звернення: 12.03.2021).
6. Магійович І. В. Демографічна криза та особливості виходу з неї у сільських регіонах України. *Аграрна економіка*. 2018. Т. 11, № 1–2. С. 70–79.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1 / пер. с англ. Москва: Изд. группа «Прогресс», 1993. 410 с.
8. Музика П. М., Курляк М. Д. Продовольча безпека України в умовах європейської інтеграції. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. Гіжцького*. 2013. Т. 15, № 2. С. 226–239.
9. ООН: у 2021 році на нас чекає найбільша гуманітарна криза за останні 75 років. URL: <https://hromadske.ua/posts/oon-u-2021-roci-na-nas-chekaye-najbilsha-gumanitarna-kriza-za-ostanni-75-rokiv>

vid-golodu-mozhut-pomerti-270-mln-lyudej (дата звернення: 05.03.2021).

10. Парламентський круглий стіл з Еріком Райнертом. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/ukrayini-potribna-nova-model-ekonomichnogo-rozvitku/> (дата звернення: 02.03.2021).

11. Продовольча безпека: світові тенденції та національні особливості. URL: <http://kaf.ep.onaft.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/materials-29-09-2014.pdf> (дата звернення: 10.03.2021).

12. Про продовольчу безпеку України: Закон України від 22 груд. 2011 р. № 4227-IV. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html (дата звернення: 02.03.2021).

13. Саблук П. Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні. *Економіка АПК*. 2004. № 12. С. 3–15.

14. Состояние продовольственной неопе-ченности в мире, 2008. Продовольственная и сельско-хозяйственная организация Объединенных Наций. URL: <http://www.fao.org> (дата обращения: 25.03.2021).

15. Чечель О. М. Регулювання формуванням та розвитку економіки агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки території. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент*. 2005. № 6-7 (18-19). С. 81–87.

Стаття надійшла 12.04.2021